

Týden, 1.12.2008, Zvířata k našim službám

Ondřej Vrtiška *

Žádné zbytečné pokusy! Jen vědět, které to jsou...

Žil a zemřel pro lidstvo. Neřekneme-li to obrazně o slavném humanistovi, ale o laboratorním potkanovi, otevřeme tím jistý etický problém. Pro někoho je podružný, jiného trápí a další je kvůli němu ochoten vzít do ruky zápalnou bombu.

Neznámí výtečníci zalepili o halloweenské noci v domě biologa z Kalifornské univerzity zámek vstupních dveří. Zdánlivá klukovina má ideologické pozadí a podle zveřejněného prohlášení je to teprve začátek: „Budeme stupňovat tlak tak dlouho, dokud ti, kdo jsou motivováni pouze ziskem, nepřestanou mučit primáty a další zvířata a dokud bude Kalifornská univerzita projevovat naprostý nezájem o utrpení svých ne-lidských vězňů.“ Předchozí zkušenosti ukazují, že takové hrozby není radno podceňovat.

V červenci poničila zápalná bomba dům jednoho kalifornského neurobiologa, rodina z domu naštěstí unikla včas. Kolegové z téže univerzity kdosi ve stejnou dobu zapálil auto. Na různých místech USA došlo k podobným výtržnostem namířeným proti vědcům už mnohokrát. Ročně úřady registrují více než stovku případů násilí, ničení majetku a krádeží motivovaných bojem za práva zvířat.

K akcím se hlásí Fronta za osvobození zvířat (ALF), volné hnutí militantních ochránců zvířat, kteří po celém světě útočí na velkochovy, masokombináty, obchody s kožešinami, cirkusy a zvláště v USA také na vědce provádějící pokusy na zvířatech. Aktivisté z ALF zvířatům přiznávají stejná práva jako člověku a námitky vůči tomuto postoji označují za „druhismus“ - něco stejně odporného jako rasismus nebo sexismus. Současné praktiky zacházení se zvířaty přirovnávají k holocaustu. U nás jsou podobné případy výjimečné, asi nejzávažnější byl útok na pracoviště firmy BioTest v září 2002. Občas někdo „zachrání“ slepice z drůbežárny, ale skutečný „ochranářský terorismus“ se nám (zatím?) vyhýbá.

Nedobrovolní výzkumníci

Přestože mezi českými ochránci zvířat a vědci probíhá spíše dialog než otevřená válka, jisté napětí je cítit i u nás. Vědci o tomto tématu neradi mluví. Nechtějí příliš zdůrazňovat, že na jejich pracovištích pokusy na zvířatech probíhají, aby to nějaký radikál nepochopil jako zajímavý tip a pobídka k útoku.

Podle Ústřední komise pro ochranu zvířat u nás bylo loni k pokusům použito 406 tisíc obratlovců. Mezi ně se však podle současné legislativy započítává i 138 tisíc okroužkovaných ptáků. Ve statistice je následují hlodavci - především myši a potkani (viz Pokusná zvířata v ČR). Z primátů u nás bylo použito k pokusům pouze 81 makaků. Zkoušejí se na nich například léky proti cukrovce. Zvířata slouží v základním výzkumu, při vývoji léčiv, k diagnostice nemocí nebo pro testování vlivu různých látek na zdraví a na životní prostředí. Pracují s nimi jak vědecké ústavy a vysoké školy, tak akreditované firmy, například BioTest, VÚOS nebo Biopharm.

Zákonná ochrana

Lidová představa pokusu na zvířeti je zpravidla velice drastická: opice leží přivázaná na operačním stole, z hlavy jí trčí elektrody a do očí jí při plném vědomí kape kyselina. Realita je zpravidla jiná. K pokusům na zvířatech vedle už zmíněného kroužkování ptáků patří například i etologické pokusy, při nichž potkani běhají v bludišti. K pokusům, které jsou pro zvířata jistě nepříjemné, patří různé testy toxicity, při nichž se zjišťuje dráždivost kůže, očí nebo sliznic.

* Ani v případě „krvavých“ pokusů by však zvířata neměla trpět zbytečně. Zodpovědný badatel má ctít takzvaný princip tří R (reduction, refinement, replacement - omezení, zjemnění, náhrada). Cílem je omezit počet pokusů na nezbytné minimum, zlepšit životní podmínky používaných zvířat a hledat alternativní metody. Přesně totéž dnes ukládá i zákon na ochranu zvířat proti týrání, jehož novelizovaná verze vstoupila v platnost 1. října. Mimo jiné říká, že „provádění pokusů lze povolit pouze po ověření, že při současném stavu nelze potřebné poznatky získat jinými metodami nebo postupem a předpokládaná bolest, utrpení nebo poškození pokusných zvířat je s ohledem na cíl pokusu eticky opodstatněná“. Dále ze zákona vyplývá povinnost „provádět pokusy, které způsobí větší než nepatrné bolesti, jen za místního nebo celkového znecitlivění, ledaže by účel pokusu znecitlivění vyloučil“.

K pokusům působícím bolest nebo utrpení lze podle zákona zvíře použít pouze jednou -s výjimkou pro případy, kdy je opakování nedílnou součástí pokusu. Asi sedm až dvanáct procent zvířat je podle Ivy Pipalové z Ústřední komise pro ochranu zvířat při pokusu usmrceno.

Žádná kosmetika

Asi největší emoce vyvolávají pokusy spojené s testováním kosmetiky. Zvířata v tomto případě netrpí kvůli našemu zdraví, ale kvůli kráse a pohodlí. V České republice je testování kosmetických přípravků i jejich složek zakázáno. Už od září 2004 se v celé Evropské unii nesmějí testovat hotové kosmetické prostředky a zákaz testování jednotlivých složek se blíží. V platnost vstoupí nejpozději v březnu 2009, pro některé typy testů bude platná výjimka do roku 2013. Ve stejné době začne platit i zákaz prodeje kosmetiky testované na zvířatech. Už dnes se ale v rámci EU složky kosmetických přípravků na zvířatech zkoušejí pouze ve Francii a v Rumunsku.

Používají se alternativní metody, například umělá kůže nebo tkáňové kultury. Využít lze i látek, které byly otestovány před zákazem a o nichž se dlouhodobě ví, že jsou bezpečné. České ani evropské zákazy se nevztahují na drogistické zboží (prací prášky, čisticí přípravky...). Látky ověřené v rámci vývoje takových prostředků lze následně využít i v kosmetickém průmyslu. Evropským firmám také zatím nic nebrání využívat látky testované mimo území EU.

Jako v bavlnce

Václav Hořejší, ředitel **Ústavu molekulární genetiky Akademie věd**, říká, že podmínky pro chov zvířat jsou velmi přísné. „V budově ústavu bychom například správně měli mít jako součást klimatizace zvlhčování vzduchu, ale nemáme, protože by to bylo moc drahé. Naše myši ale zvlhčování vzduchu mít musejí.“ Podle něho jsou na tom laboratorní zvířata mnohem lépe než například většina zvířat využívaných v potravinářském průmyslu.

Pokusy na zvířatech u nás nemůže dělat každý, kdo si zamane. Celý proces podléhá několikastupňovému schvalování a kontrolám. Každé pracoviště se musí nejprve akreditovat. Komise jmenuje posuzovatele, kteří přímo na místě zkontrolují prostory, technické vybavení i veškerou dokumentaci. Pokud vše proběhne bez problémů, pracoviště získá povolení k chovu přesně určeného počtu jedinců daného živočišného druhu. Dodržování podmínek mohou kdykoli zkontrolovat inspektoři krajské veterinární správy.

Samostatnému schvalování pak podléhá i každý konkrétní projekt pokusů. Při každém akreditovaném pracovišti působí komise, která posoudí, zda byly dodrženy všechny zákonné podmínky, zda jsou pokusy opravdu nutné a eticky ospravedlnitelné. Žádost s posudkem pak putuje k další, tentokrát ministerské komisi, kde proběhne další kolo schvalování.

Lidé za zvířata?

Odpůrci pokusů na zvířatech zdůrazňují, že existuje řada alternativních metod. K dispozici jsou například tkáňové kultury, počítačové modely, pro některé testy lze použít i rostliny a

mikroorganismy, nebo dokonce lidské dobrovolníky. Vědci v Evropské unii mají ze zákona povinnost použít alternativní metodu, kdykoli je to možné. Podobné nařízení ovšem nespouští například vědce ve Spojených státech.

V Evropě je k dispozici registr oficiálně schválených alternativních metod, spravovaný Evropskou platformou pro alternativy k pokusům na zvířatech Ecopa. Českou obdobou je Czecopa (www.czecopa.cz). Tyto metody jsou často použitelné například při testování toxicity. V základním výzkumu je situace složitější. Václav Hořejší nabízí příklad: „Cílenými zásahy u myši vypínáme konkrétní geny a díváme se, jak se to na zvířeti projeví. Nebo do něj naopak nové geny vkládáme. To nám poskytuje důležité informace o tom, co ten který gen dělá. Takové pokusy nelze udělat na tkáňových kulturách a pochopitelně ani na lidech. Pokud tkáňové kultury můžeme využít, samozřejmě to děláme. Navíc je to jednodušší, levnější a rychlejší. Ale odpovědi na některé otázky se bohužel dozvíme jen při studiu na úrovni celého organismu.“ Veronika Charvátová z organizace Svoboda zvířat se domnívá, že většímu rozšíření alternativních metod brání mimo jiné malá ochota vědců a státních institucí. „Pokusy na zvířatech jsou brány jako tradiční a spousta vědců neuznává, že by to šlo dělat jinak. Dělají to tak třicet let a nejsou ochotni zkusit něco nového.“

Kritici také namítají, že výsledky pokusů na zvířatech se stejně nedají vztáhnout na člověka, protože každý živočišný druh je unikátní. „To je pravda jenom někdy. Ve velké většině případů to, co zjistíme na myši, velice dobře ukazuje alespoň směr, jakým je třeba pátrat dál,“ oponuje Hořejší. Většina myších genů má totiž obdobu v lidském těle.

Podobné je to s testováním léků. „Na zvířatech se netestuje působení léku na nemoc, zjišťuje se například jeho toxicita,“ říká Pipalová. Pokud testy neukážou nějaká zdravotní rizika, následují zkoušky na lidských dobrovolnících. První kolo pokusů na zvířatech tak lidi chrání před riziky, která lze předem eliminovat.

Hloupé pokusy

Podle Václava Hořejšího spočívá největší problém s pokusy na zvířatech ve značném počtu hloupých a zbytečných výzkumů. „Ti lidé to dělají, zjednodušeně řečeno, jen aby získali nějaký ten titul, a přitom na začátku není dobře postavená hypotéza. Potom je skutečně problematické, pokud jsou na takový výzkum obětovány životy zvířat.“

Jak ale předem poznat hloupý výzkum? Podle Hořejšího je to docela těžké a nedá se narýsovat ostrá hranice. Věda ale má samoregulační mechanismy, které třídění zrn od plev napomáhají. Vědci musejí prokazovat smysluplnost svého výzkumu v žádostech o granty, základním kritériem hodnocení vědecké práce jsou pak publikace v kvalitních časopisech. A ty neotisknou jen tak nějakou banalitu. U výzkumu využívajícího pokusná zvířata mají navíc slovo i výše zmíněné hodnotící komise.

Dávno pryč jsou doby, kdy se na zvířata nahlíželo jako na bezduché automaty ovládané nevědomými reflexy, s nimiž si můžeme dělat, co se nám zlíbí. Spor o pokusy není černobílým sporem mezi dobrem a zlem. Můžeme volat po naprostém zákazu pokusů, ale pak musíme být připraveni nést zodpovědnost za utrpení, které tím můžeme způsobit například pacientům, pro něž nebude k dispozici potřebný lék. To na druhou stranu neznamená, že nám má být osud zvířat lhostejný. Iva Pipalová uzavírá: „Poděkujme zvířatům za jejich životy, které si od nich bereme jako nedarovaný dar, a za otázky, na něž nám odpoví. Za to jim buďme vděční a chovejme se k nim maximálně slušně.“

Vážený pane šimpanzi!

Letos v červnu se španělský parlament vyslovil pro přiznání některých lidských práv vyšším lidoopům - šimpanzům, gorilám a orangutanům, tedy našim nejbližším příbuzným. Zákon zatím nevstoupil v platnost, nicméně Španělsko, země známá v kontextu ochrany zvířat spíše býčím zápasy, má nakročeno k tomu, stát se první zemí světa, která nějaké zvíře takto legislativně přiblíží člověku. Lidoopi by měli získat právo na život, právo na ochranu osobní

svobody a měl by se na ně vztahovat zákaz mučení (který však upravuje i obecný zákon na ochranu zvířat). Znamenalo by to mimo jiné konec vystupování v cirkuse nebo v televizních reklamách. A samozřejmě zákaz pokusů. V zoologických zahradách by se mohli chovat i nadále, ovšem za velmi přísných podmínek. Začátkem listopadu Evropská komise navrhla direktivu zakazující pokusy na lidoopech. Jedinou výjimkou by byly pokusy související se záchranou živočišného druhu nebo s vývojem léku v případě neočekávaného vypuknutí epidemie ohrožující lidské životy. To uklidnilo vědce, kteří se obávali, že úplný zákaz by mohl zablokovat důležité směry výzkumu. V Evropské unii se už několik let žádní lidoopi při pokusech nepoužívají, vědci si však chtějí nechat otevřená vrátka pro výjimečné situace. Václav Hořejší, ředitel **Ústavu molekulární genetiky Akademie věd ČR**, k tomu říká: „Je trochu pošetilé, že se lidoopům přiznají lidská práva, ale je určitě správné, aby se s nimi zacházelo co nejhumánněji. Čím blíže jsme člověku, tím více si při rozhodování o pokusech musíme dát pozor a desetkrát zvážit, jestli je to opravdu nutné.“ Ptá se však, zda bychom se měli vzdát pokusů na lidoopech i v případě, kdy by to byla jediná cesta k záchraně lidských životů. Osobně by prý v takové situaci šimpanze obětoval. Radikálnější ochránci zvířat by s takovým postojem nesouhlasili, protože podle nich nikdo nemá právo obětovat jednu živou bytost pro záchranu druhé bez ohledu na to, zda jde o člověka nebo šimpanze. Například Veronika Charvátová ze Svobody zvířat říká: „Pokusy nejsou natolik spolehlivé, abych mohla říct, že kvůli nim stojí za to zabít šimpanze. Pro mě je to stejné, jako byste dělal pokusy na dítěti. Stupeň utrpení a vnímání je tam stejný.“ Nicméně dodává, že tak vyhrocená situace jako přímá volba mezi životem člověka a lidoopa nikdy nenastane, protože místo pokusů je vždy možné zvolit nějakou alternativní metodu.

Foto popis| Jako na chirurgickém sále. Zvířata nesmějí přijít do styku s infekcí.

Foto popis| Mutace připravily myš o srst a oslabily její imunitní systém. Slouží mimo jiné k výzkumu AIDS.

Foto popis| Ve statistikách pokusných zvířat figurují i kroužkovaní ptáci.

Foto popis| Krása vykoupená utrpením? U nás se kosmetika na zvířatech testovat nesmí, v roce 2013 by měl následovat i zákaz prodeje.

Foto popis| Opice s elektrodami v mozku - tradiční představa pokusného zvířete.

Foto popis| Zvířata v laboratoři nejsou moderní vynález, dříve je ale nechránil žádný zákon.

Foto popis| Demonstrace proti pokusům bývají zpravidla hodně emotivní.

Foto popis| Zdaleka ne při každém pokusu teče krev. Tento potkan měl štěstí, vědce zajímá jeho paměť a schopnost učení.

Foto autor| Foto: PROFIMEDIA